

Кедейбаева Жамал Арстаналиевна, Кубатбекова Нурзада Кубанычбековна, Шакирова
Нургуль Мирзаевна
**КЫРГЫЗ ЭЛИНИН РУХАНИЙ КООПСУЗДУГУНУН ТИЛДИК, МАДАНИЯТ
КОРКУНУЧТАРЫНЫН СЕБЕПТЕРИ**
Кедейбаева Джамал Арстаналиевна, Кубатбекова Нурзада Кубанычбековна, Шакирова
Нургуль Мирзаевна
**ПРИЧИНЫ ЯЗЫКОВЫХ, КУЛЬТУРНЫХ УГРОЗ ДУХОВНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА**
Kedeibaeva Zhamal Arstanaliyeva, Kubatbekova Nurzada Kubanychbekovna, Shakirova
Nurgul Mirzaevna
**THE CAUSES OF LINGUISTIC AND CULTURAL THREATS TO THE SPIRITUAL
SECURITY OF THE KYRGYZ PEOPLE**

УДК. 101

Аннотация. Кыргыз эли өзүнүн тарыхый өнүгүүсүнүн көпчүлүк бөлүгүн көчмөн турмушта өткөргөндүгүнө байланыштуу кыргыз тили этногенездин баштапкы баскычтарында, ошондой эле кийинки мезгилдерде негизги ролду ойногон жана этникалык иденттүүлүктү өнүктүрүүдө азыркы социомаданий кырдаалда да эбегейсиз зор мааниге ээ. Кыргыздар үчүн идентификациялык белгилер болуп жалпы антропологиялык тип, маданий жана менталдык жакындык, түпкү генезисинин жалпылыгы жана тарыхый тагдыр эсептелет. Бирок кыргыздар өз тарыхынын көпчүлүк бөлүгүн мамлекеттен тышкары өткөргөнүнө байланыштуу кыргыздарды этнос иретинде идентификациялоочу негизги белгилердин бири катары тил кызмат өтөгөн. Демек, кыргыз тили элибиздин узак мөөнөттөгү тарыхында этнос түзүүчү негиз катары каралат, анын айланасында кыргыз этносу толук калыптанган. Тигил же бул жагдайларга байланыштуу кыргыздар өз тилин унутса, анда алар дүйнөлүк аренада «кыргыз» катары өз ордунан да ажырап калышы мыйзам ченемдүү көрүнүшү.

Ачык сөздөр. социалдык, этникалык, өнүктүрүү, бирдиктүү, өзгөчөлүк.

Аннотация. В связи с тем, что кыргызский народ большую часть своего исторического развития провел в кочевой жизни, кыргызский язык играл ключевую роль на начальных этапах этногенеза, а также в последующие периоды и имеет огромное значение в современной социокультурной ситуации в развитии этнической идентичности. Идентификационными признаками для кыргызов являются общий антропологический тип, культурная и ментальная близость, общность коренного генезиса и историческая судьба. Однако в связи с тем, что кыргызы большую часть своей истории провели за пределами государства, одним из основных признаков этнической идентификации кыргызов служил язык. Таким образом, кыргызский язык рассматривается как этносообразующая основа в долговременной истории нашего народа, вокруг которой полностью сформировался кыргызский этнос. Если кыргызы забудут свой язык в связи с теми или иными обстоятельствами, то они лишатся своего места на мировой арене как «кыргызы».

Ключевые слова. социальное, этническое, развитие, целостность, особенность.

Abstract. Due to the fact that the Kyrgyz people spent most of their historical development in a nomadic life, the Kyrgyz language played a key role in the initial stages of ethnogenesis, as well as in subsequent periods, and is of great importance in the modern socio-cultural situation in the development of ethnic identity. The identification features for the Kyrgyz are a common anthropological type, cultural and mental affinity, community of indigenous genesis and historical destiny. However, due to the fact that the Kyrgyz spent most of their history outside the state, one of the main signs of ethnic identification of the Kyrgyz was the language. Thus, the Kyrgyz language is considered as an ethnos-forming basis in the long-term history of our people, around which the Kyrgyz ethnos was fully formed. If the Kyrgyz forget their language due to certain circumstances, they will lose their place on the world stage as "Kyrgyz".

Key words. social, ethnic, development, integrity, peculiarity.

Коомдук өнүгүүнүн узак тарыхында кыргыз уруулары түрдүү этникалык топтор менен өз ара байланышка киришкен, мында уруулар арасында жана уруулар аралык союздарда кыргыздарды бириктирип турган этноидентификациялык белги болуп тил эсептелет. Анткени бири-бирин жакшы түшүнө албай, терең байланыша албаган, окшош тилде баарлашууга мүмкүнчүлүгү жок элдер бирдиктүү бүтүндүккө бириге алышпайт. Андан тышкары айрым кыргыз уруулары башка элдердин курамына кошулган учурда эне тилин жоготуу менен бирге башка элдердин маданий өзгөчөлүктөрүн, менталдык касиеттерин да кабыл алууга мажбур болушкан.

Салыштырма түрдө алып караганда көп сандагы элдердин катарына кошулбаса да, кыргыз этносу нечен миндеген жылдар бою өз тилин, өздүк аталышын, маданий өзгөчөлүктөрүн, иденттүүлүктөрүнүн, менталитетин сактап калган.

Кыргыздар үчүн идентификациялык белгилер болуп жалпы антропологиялык тип, маданий жана менталдык жакындык, түпкү генезисинин жалпылыгы жана тарыхый тагдыр эсептелет. Бирок кыргыздар өз тарыхынын көпчүлүк бөлүгүн мамлекеттен тышкары өткөргөнүнө байланыштуу кыргыздарды этнос иретинде идентификациялоочу негизги белгилердин бири катары тил кызмат өтөгөн. Демек, кыргыз тили элибиздин узак мөөнөттөгү тарыхында этнос түзүүчү негиз катары каралат, анын айланасында кыргыз этносу толук калыптанган.

Тигил же бул жагдайларга байланыштуу кыргыздар өз тилин унутса, анда алар дүйнөлүк аренада «кыргыз» катары өз ордуна да ажырап калышы мыйзам ченемдүү көрүнүш. Мындай жобону башка элдерге карата айтса да туура болот. Тилдин этносубуздун тарыхындагы, тагдырындагы жана күнүмдүк турмушундагы өзгөчө ролу анын элдин руханийлигинин негизи иретинде кызмат өтөшү менен түшүндүрүлөт.

Ага байланыштуу лингвистикалык касиеттерин жоготуу элдин руханийлигин талкалоону билдирет. Өз тилин унутуп, башка тилге ээ болгон эл дароо эле руханийлигинен ажырап калбайт, бирок жаңы менен эски элементтер бири-биринен олуттуу түрдө айырмаланып турат.

Кыргыздар XX кылымдын 30-жылдарына чейин уруу, урук системасында жашоо ишмердүүлүгүн жүргүзүп келишкен. Бул жагдай көчмөн жашоо образы сыяктуу табигый түрдө жалпы иденттүүлүктү, бирдиктүү элди, улутту калыптандырууга бир топ тоскоолдуктарды жараткан. Андан тышкары кыргыз уруулары автономдуу, бири-биринен көз карандысыз түзүлүштөрдө жашап, түпкү иденттүүлүгүн тамырынан жок кылууга мүмкүндүк түзгөн тышкы таасирлерден оолак болушкан. Тактап айтканда, кыргыздарды бүтүн элге бириктирүүгө тоскоолдук кылган жагдайлар ошол эле учурда кыргыздардын этникалык иденттүүлүгүнүн сакталып калышына өбөлгө түзгөн фактор иретинде баалуу. Этносубуздун автономиялуу мүнөздө көчмөн жашоо образын карманышы, айрым уруулардын башка элдерге аралашып кетиши, аны менен катар эле тышкы түрдүү факторлордон оолак жашашы эне тилибиздин сакталып калышына шарт түзгөн. Кыргызстандын Россия империясынын курамына кошулушу менен улуттук тилге карата реалдуу коркунучтар пайда болгон. Кыргыз аймактарынын Россияга кошулушу менен этностун тарыхында жана тагдырында зор өзгөрүүлөр болгон. Бул мезгилге чейин элибиз коңшулаш чыгыш элдеринин маданиятынын таасирине кабылып, бирок түпкү салттуу маданияттын алкагынан чыга албаса, жаңы маданий жана цивилизациялык негиздеги Россиянын курамына кирүү менен бирге жалгыз эле эне тилин жоготуу коркунучуна кабылбастан, түпкү цивилизациялык негизи да трансформацияга дуушар болгон. Жаңы тарыхый шарттарда көчмөн жашоо образын улантуу мүмкүн эмес эле жана тарыхый көз караштан алып караганда келечек үчүн зыяндуу болгон.

1917-жылкы Октябрь революциясынан кийин жаңыдан түзүлгөн Советтик мамлекет көчмөн жашоо образын жок кылып, отурукташууга багытталган саясатты ишке ашырууга умтулган. Аталган процесс айрым тоскоолдуктарды эске албаганда, негизинен кыргыз элинин келечеги үчүн позитивдүү жана зарыл мүнөзгө ээ болгон.

XX кылымдын 30-жылдары салттуу кыргыз чөйрөсүндө көчмөн жашоо образынан отурукташкан формага өтүү дээрлик аяктаган. 1936-жылы Кыргыз ССРи түзүлүп, анын суверенитети формалдуу мүнөзгө ээ болгонуна карабастан, советтик мамлекет улуттук кыргыз маданиятынын өнүгүшү үчүн көптөгөн алгылыктуу иштерди жасап, ошол эле учурда мамлекеттин саясаты кыргыздардын тилдик, маданий, менталдык жана руханий ассимиляцияланышына багытталган. Улуттук кыргыз маданиятынын өнүгүү процесси менен катар этносубуздун арасында орус тилин, маданиятын киргизүү жана жайылтуу процесси

жүргөн. Мында мамлекеттик саясат Советтер Союзунун бардык элдерин бириктирүүгө багытталган.

СССРдин жоюлушу менен жана Кыргызстандын суверенитетке ээ болушунун натыйжасында кыргыздардын маданий жана лингвистикалык ассимиляция процесси бир аз акырындаган, бирок толугу менен токтогон деп айтууга болбойт. Мындай кырдаалда эне тилин жоготуу коркунучу жок деген туура эмес. Тилдик жана маданияттын коркунучтарнына ааламдашуу процесси да чон таасирин тийгизет. Ааламдашуу шартында адамзат өзүнүн коомдук-экономикалык өнүгүүсүнүн жаңы баскычына, тактап айтканда, постиндустриалдык же маалыматтык коомго кирип, түрдүү маалыматтардын кеңири жайылышы да улуттук тилге карата белгилүү коркунучтарды пайда кылат.

Ааламдашуунун табияты, бул феномендин азыркы геосаясий мейкиндиктеги орду жөнүндө В.Б. Кувалдин мындай деп белгилейт: «Бүгүн ааламдашуу эң көп талкууга алынган, проблемалуу темага айланды.

Ааламдашуу – эл аралык укуктук, маданий-маалыматтык талаанын, аймактар аралык маалымат алмашуунун түзүлүшү.

Аталган кубулуш өзүнө төмөндөгүлөрдү камтыйт:

- ааламдашуунун негизинде социалдык-экономикалык процесстер жана азыркы элдердин, өлкөлөрдүн, мамлекеттердин кызыкчылыктары жатат.

- ааламдашуу процессинде интеграциялык тенденция ачык байкалууда, б.а. дүйнө бара-бара бир бүтүндүккө айланышы жөнүндөгү ой айтылууда. Бирок, азыркы геосаясий мейкиндиктеги албан социомаданий өзгөчөлүктөрдү, көп түрдүүлүктү эске алып, интеграция процесси жөнүндө маселе козгоо кыйын.

Ааламдашуу мезгилинде массалык маалымат каражаттарындагы, коммуникация тармагындагы трансформациялар маданияттын синхрондошуу процессинин бузулушуна дуушар кылат. Андыктан бул системадагы жаңылыктар өтө тез калыптанып, салттуу чөйрөгө ыңгайлашууга үлгүрө албайт. Семантикалык деңгээлде улуттук тил жаңы лингвистикалык терминдер менен толукталып, алардын көбү жаш муундарга түшүнүктүү болгону менен, орто курактагылардын баарлашуусунда бир топ кыйынчылыктарды пайда кылат. Натыйжада маданияттын массалык-медиалык кризиси эски баалуулуктардын бузулуу процессин күчөтүп, мындай жагдайда жаңы маданий символдор жана белгилер системасына адаптацияланышы кыйынчылыктарды пайда кылат. Мурунку мезгилдерде калыптанып, эл арасында кеңири колдонулуп келген аксиологиялык символдор жана образдар салттуу ченемдерге каршы туруп, алардын маданий мааниси түшүнүксүз бойдон калат. Жаңы шарттарда маданияттардын мазмуну боюнча бири-бирине ылайык келбей калышы коммуникациялык чөйрөдөгү трансформация менен тыгыз байланышкан. Мындай кырдаал маданияттар ортосунда айырмачылыктардын жоюлушуна, маданиятка терс таасирин тийгизет (мисалы, бирдиктүү түргө ээ болгон компьютердик маданият). Ошондой эле илимий-техникалык планда начар өнүккөн маданияттардын ар тараптуу күчтүү өнүккөн семиотикалык маданий чөйрөгө сиңип кетишине өбөлгө түзөт. Мындай коммуникациялык мейкиндикте окшош стереотиптер, баалоолор, талап кылуучу жүрүм-турумдун жалпы параметрлери, тагыраак айтканда, жөнөкөй жана көпчүлүккө таандык болгон элементтер басымдуулук кыла баштайт. Каралган кырдаалда маданияттар ортосундагы диалог үзгүлтүккө учурайт. Аталган реалдуу тенденциялар маданияттын массалык-медиалык кризиси катары белгиленет. Башка жагынан алып караганда жалпы коммуникациялык мейкиндик мурунку мезгилдерде ишке ашырууга мүмкүн болбогон маданий өз ара баюу процессинин булагы катары кызмат өтөйт. Маданияттар ортосундагы диалог локалдык, социалдык маданий чөйрөдөн тышкары коммуникациялык, семантикалык шарттарда да ишке ашат. Мындай абал жаңы коммуникациялык мейкиндикте интегративдүү механизмдерди жана жаңы мүмкүнчүлүктөрдү кеңири колдонот. Аталган шартта адамзат бирдиктүү жалпы глобалдык маданий мейкиндикке өтүп, жалпы адамзаттык аксиологиялык ченемдер системасынын трансформацияланышы менен коштолот. Азыркы социомаданий шартта базар экономикасын терең өнүктүрүү менен бирге дүйнөлүк экономикага интеграциялануу зарылдык катары актуалдуу маселе иретинде алдыңкы планга чыгууда. Мындай шартта өлкөдө эмгектик жана өндүрүштүк, чарбалык этиканы кайра жаратып, чынчылдык, жоопкерчилик жана боорукердик, гуманизм принциптерин терең өздөштүрүү зарыл. Акыркы мезгилдерде дүйнөдөгү бардык өлкөлөрдүн бири-бирине болгон өз ара көз карандылыгы күчөөдө. Дүйнөдө адамзат бир-биринен бөлүнө албайт, ошондой эле түрдүү диний ишенимдерди, маданияттарды, маданий агымдарды четке кагуу мүмкүн эмес. Мындай

шартта гуманизм принциби биринчи орунга чыгышы, нравасыздыкты жана зордукту четке кагуу зарыл. Көпчүлүк чет өлкөлөрдө көптөгөн массалык маалымат каражаттарында байкоочу кеңештер түзүлүп, алар этикалык нормалар сакталбаган кырдаалдарда административдик иш-чараларды колдонуу укуктары кеңири. Бүгүнкү күндө жарандарды, айрыкча жаш муундарды нравалык, руханий жактан тарбиялоодо олуттуу кыйынчылыктар пайда болууда. Адамдардын руханий жана маданий керектөөлөрү менен сырттан таңууланып жаткан идеялар жана идеологиялардын ортосунда ажырым тереңдеди.

Эгерде советтик мейкиндикте субъектилер өздөрүнүн талаптарына ылайык маалыматтарды кабыл алышса, учурдагы социомаданий реалдуулукта түрдүү маалымат агымдары адамдардын жүрүм-турумун, керектөөлөрүн жана руханий маңызын калыптандырууга аракет жасоодо. Чындыгында көптөгөн массалык маалымат каражаттар өз ишмердүүлүгүнөн пайда табууну көздөп, алардын иш-аракетинен асоциалдык көрүнүштөрдү байкоого болот. Аталган жагдайлардын бардыгы массалык маалымат каражаттарында деструктивдүү көз караштарды күчөтөт. Ар бир массалык маалымат каражаттары социалдык жоопкерчиликти терең сезип, социумду руханий-нравалык агартууга, билим берүүгө жана маданиятты өнүктүрүүгө салым кошушу зарыл. Демейки турмушта массалык маалымат каражаттар менен бийлик структураларынын өз ара аракеттенишинин натыйжалуу механизмдерин иштеп чыгуу мезгил талабы болуп саналат. Учурда массалык маалымат каражаттар аткарып жаткан функциялар негативдүү жана позитивдүү мүнөзгө ээ. Андыктан бул багытта иштеген адистер социумдун мүчөлөрүнө туура маалымат бериши максатка ылайыктуу. Социумга маалымат берүүдө коомдун мүчөлөрүнүн кызыкчылыктарына зыян келбей турган мамиле талап кылынат. Массалык маалымат каражаттарына социумдун нормалдуу функциялануу шартында, ошондой эле өзгөчө кырдаалдарда коюлуучу чектөөлөр бар. Мындай учурларда зордук-зомбулук, коркунучтар күчөтүлбөстөн, адамдарда гуманизмди, нравалуулукту калыптандырууга өбөлгө түзүү зарыл.

Өзүнүн тарыхый өнүгүү процессинде аз сандагы кыргыз элинин алдында тилдик, маданий жана руханий бирдик катары маңызын сактап калуу процесси биринчи орунда туруп, бүгүнкү күндө да актуалдуулугун жоготкон жок. Андан тышкары азыркы социомаданий кырдаалда маалымат тез өсүп, кеңири жайылып жаткан шартта да тилди жоготуп алуу коркунучу реалдуу мүнөзгө ээ, анткени түрдүү маалыматтар чет тилинде иштелип чыгууда. Ал эми кыргыз тилинин атаандашууга күчү жетпейт, ошол эле учурда маалымат агымынан баш тартуу мүмкүн эмес.

Акыркы жылдарда элибизде тышкы миграция менен байланышкан дагы бир маселе пайда болду. Кыргыздардын көпчүлүк бөлүгү өз ата мекенин таштап, башка өлкөлөргө чыгып кетип жатат, мындай жагдай да кыргыз тили үчүн кошумча коркунучтарды жаратат.

Эгерде ааламдашуу шартында дүйнөдө бирдиктүү (унификацияланган) стандарт, ой жүгүртүүнүн жана жүрүм-турумдун окшош моделдери басымдуулук кылса, лингвистикалык көз караштан алып караганда, аталган жагдайда универсалдуу тил басымдуулук кылышы абзел. Тактап айтканда, ааламдашуу процесси биздин планетабыздын бардык булуң-бурчундагы элдерди окшош тилде байланышууга мажбурлайт. Азыркы социолингвистикалык изилдөөлөр көрсөткөндөй, жакынкы аралыктарда жер бетинде божомол менен алганда беш тил калышы мүмкүн: англис, кытай, испан, орус жана араб тилдери [3.21]. Айрым тилдердин жоюлушу менен ага ылайык келген ой жүгүртүү өбөлгөлөрү, ошондой эле жүрүм-турум моделдери, андан тышкары маанилүү маданий маалымат да өзгөрүүгө учурайт.

Аталган баалуулуктарды жоготуу башка маданияттардын нарктуулуктарын, маалыматтарын басынтуу же сүрүп чыгаруу формасында жүрүшү мүмкүн. Билимдер кайсы тилде өз формасына, жигердүү функцияланышына ээ болсо, маалыматтардын жана билимдердин маани-маңызы, өлчөмү ошол тилге көп артыкчылыктарды берет. Бул жагдайды сапаттуу которуу аркылуу жолго салса болот. Бирок аз сандагы этностордун тилинде, айрыкча кыргыз тилинде дал ушул котормочулук маселеси актуалдуу проблемалардын бирине айланып отурат.

Ааламдашуу процессинин бүгүнкү күндөгү негизги өзгөчөлүктөрүнүн бири болуп, реалдуулуктагы түрдүү кубулуштар жана касиеттер жөнүндө маалыматтардын кескин өсүшү болуп саналат. Тилдердин «татаал карым-катнашы» коомдук-тарыхый өнүгүүнүн азыркы баскычында элдер «өндүрүп чыгарган» маалыматтардын күрөшү формасында жүрөт. Мындай кырдаалда көп маалыматтарды иштеп чыккан элдер гана жеңиши мүмкүн. Бул жагдайда аз маалыматка ээ болгон этностор, анын ичинде кыргыз калкы билингвизм абалына өтүшү

күтүлөт. Бир тилди билген субъектиге караганда эки же андан ашык тилди өздөштүргөн инсан бүгүнкү күндө бир топ социолингвистикалык артыкчылыктарга ээ. Тилдердин тынымсыз атаандашуу шартында, тигил же бул элдин, маселен, Кыргызстандын жарандарынын билингвизм абалына өтүшү кандайдыр бир деңгээлде өз эне тилин жоготуу проблемасына дуушар кылышы абзел.

Ааламдашуу кубулушу реалдуу аракеттенип жаткан тилдерге, лингвистикалык процесстерге чоң зыян келтирип, бул феномен тездеген сайын аз сандагы этностордун жана топтордун тилдеринин баркы, мааниси төмөндөшү мүмкүн.

Азыркы геосаясий мейкиндиктеги ааламдашуу шартында аз сандагы элдер, анын ичинде кыргыз эли үчүн эки жолдун бирин тандап алуу жөнүндөгү маселе турат: өз тилин сактап калуу максатында башка күчтүү элдердин тилинен баш тартуу же дүйнөлүк тилдерди активдүү өздөштүрүп, өз эне тилин тобокелдикке салуу. Чындыгында, маданий-цивилизациялык өнүгүү көрсөткөндөй, жалпы дүйнөнүн бардык элдерине бирдей түшүнүктүү болгон жалгыз тил болгон эмес. Бирок бүтүн аймактарга жана маданий чөйрөлөргө бирдиктүү болгон тилдер жашап, функцияланып келген жана бүгүнкү күндө да аракетте экендиги белгилүү.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. Савчук Руслан. Вызовы времени и духовная безопасность современного общества [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.portal-slovo.ru/history/46432.php>
2. Мукасов, С.М. Традиции социально-философской мысли в духовной культуре кыргызского народа [Текст] / С.М. Мукасов. - Бишкек: Илим, 1999
3. Дугин, А.Г. Трансформация политических структур и институтов в процессе модернизации традиционных обществ. Дис. ... д-ра полит. наук
4. Бокошов, Ж.Б. Национальная безопасность: проблема, теория, методология [Текст] / Ж.Б. Бокошов // Проблемы национальной безопасности Кыргызстана. - Бишкек: Институт социально-политических технологий, 2006
5. Кувалдин В.Б. Глобализация светлое будущее человечества? На пороге XXI века мегаобщество приобретает реальные очертания // НГ-сценарии,
6. Духовная безопасность: конфликты на мировоззренческой основе [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://credonew.ru/content/view/1243/68/>
7. А.И. Осипов. Проблема духовной безопасности в постсоветском обществе [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://knigi.link/sovremennogo-obrazovatel'nogo-metodologiya/osipov-problema-duhovnoy-bezopasnosti-25376.html>